

Correctievoorschrift VWO

2009

tijdvak 1

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o. Voorts heeft de CEVO op grond van artikel 39 van dit Besluit de *Regeling beoordeling centraal examen* vastgesteld (CEVO-02-806 van 17 juni 2002 en bekendgemaakt in Uitleg Gele katern nr 18 van 31 juli 2002).

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door de CEVO.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door de CEVO.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de CEVO-regeling van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen.
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan de CEVO. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 54 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Religieuze ervaring

1 maximumscore 5

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een bruikbare definitie van religie 1
- drie problemen die zich kunnen voordoen bij het definiëren van religie 3
 - meerdere religieuze tradities;
 - religies met één, meerdere of geen goden;
 - niet elke religie kent de organisatiestructuur van een kerk.
- uitleg dat het vastleggen van de betekenis van religie kan leiden tot essentialisme: de verscheidenheid in tijd en plaats van religies valt niet onder één noemer te brengen 1

voorbeeld van goed antwoord:

- Mijn definitie van religie is: een georganiseerde en geïnstitutionaliseerde vorm van zingeving waarbij een hogere macht of opperwezen centraal staat 1
- Maar ik kan geen algemeen geldige definitie van religie geven omdat 3
 - er meer religieuze tradities dan alleen die van het Christendom zijn (is niet strijdig met mijn definitie);
 - er naast monotheïstische – Christendom, Jodendom en Islam – ook polytheïstisch tradities – Hindoeïsme – en zelfs tradities zonder God of opperwezen – Boeddhisme – zijn (wel strijdig in verband met het opperwezen);
 - religies niet kunnen worden geïdentificeerd met de organisatiestructuur van kerken, dat gaat alleen (ten dele) op voor het christendom (deels strijdig vanwege organisatie en institutionalisering).
- Het vastleggen van de betekenis van religie kan leiden tot essentialisme wanneer we alle geografische en historische verschillen in religies proberen onder één noemer te vangen; we kunnen slechts praten over religies in meervoud / De verschillende religies kennen wel een familiegelijkenis (zoals Wittgenstein dat noemt) maar geen essentie of wezenskern 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een voorbeeld uit tekst 1: de religieuze ervaringen van mensen berusten op een werkelijkheid die buiten het bereik van de wetenschap ligt 1
- een uitleg dat vanuit kentheoretisch perspectief wetenschap lijnrecht tegenover religie lijkt te staan: kennis bestaat per definitie uit opvattingen die redelijk kunnen worden gerechtvaardigd en bij religie is die redelijke rechtvaardiging onmogelijk 1

voorbeeld van goed antwoord:

- het voorbeeld uit tekst 1: de religieuze ervaringen van mensen berusten op een werkelijkheid die buiten het bereik van de wetenschap ligt, en de psychiater kan ze niet helpen 1
- Vanuit de kentheorie gezien gaat het erom welke bronnen je aanvoert voor kennisclaims en welk gezag je ze toekent. Religieuze overtuigingen worden op een andere manier gerechtvaardigd dan de wetenschappelijke overtuigingen. In tegenstelling tot wetenschappelijke uitspraken hebben religieuze uitspraken geen feitelijk (maar bijvoorbeeld een metafysisch of moreel) karakter. Verdedigers van de rede benadrukken dan ook dat religieuze opvattingen niet redelijk gerechtvaardigd kunnen worden; verdedigers van de religie stellen juist dat de natuurwetenschappen niets van belang te zeggen hebben over religieuze beleving. Wat dat betreft staan ze dus lijnrecht tegenover elkaar 1

3 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een uitleg aan de hand van tekst 2 waarom je religies vanuit ervarings- en zingevingsvragen kunt analyseren: religies geven antwoord op ervaring- en zingevingsvragen en het tot illusie verklaren van de werkelijkheid van deze ervaring is verloochening van de zin van het leven.

voorbeeld van goed antwoord:

Religie kan vanuit ervarings- en zingevingsvragen worden geanalyseerd omdat zij ingaat op de grote vragen des levens en de ervaring of beleving daarvan. Dat zie je ook terug in het dagboekfragment van Wittgenstein. Hij voelde dat hij moest opstaan omdat God dat van hem eiste met de conditie dat zijn leven zinloos zou worden als hij niet gehoorzaamde. Als hij deze ervaring kon uitleggen als een illusie moest hij alle religie in hem voor een illusie verklaren en daarmee de zin van het leven verloochenen.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

4 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- uitleg van de ‘onherleidbaarheid van de menselijke ervaring’ volgens de fenomenologen: de alledaagse leefwereld van de mens is oorspronkelijk en kan niet op iets anders worden teruggevoerd 1
- uitleg dat Gadamer en de latere fenomenologen kritisch tegenover het sciëntisme staan: kennis wordt pas mogelijk tegen een achtergrond van ervaringen en interpretaties; het sciëntisme ziet dit over het hoofd, met alle destructieve gevolgen van dien 1
- Sciëntisme is het kritiekloze vertrouwen dat de wetenschap het richtsnoer is voor ethische, maatschappelijke en politieke vraagstukken 1
- het standpunt van Merleau-Ponty óf Heidegger 1
 - Merleau-Ponty: in het sciëntisme is het denkende verstand losgemaakt van de wereld van ons gezonde verstand, de lichamelijke en de alledaagse ervaring.
of
 - Heidegger: resultaat van wetenschappelijke instrumentele omgang met de werkelijkheid is ‘zijnsvergetelheid’, verlies van onmiddellijke harmonieuze contact met de natuur.

voorbeeld van goed antwoord:

- Met de onherleidbaarheid van de menselijke ervaring bedoelen fenomenologen dat de alledaagse leefwereld van de ervaring opgevat moet worden als ‘oorspronkelijk’, onbemiddeld gegeven of logisch primair en dat die ervaring niet tot nog weer iets anders kan worden teruggevoerd 1
- De kritiek op de wetenschappelijke rede vanuit de fenomenologie luidt dat we uit de wetenschappelijke rationaliteit geen richtlijnen voor het verlenen van betekenis aan het leven kunnen afleiden. Het kritiekloze vertrouwen dat we dit wel zouden kunnen wordt sciëntisme genoemd 1
- Gadamer benadrukt de mogelijk destructieve kanten van wetenschap en technologie: de wetenschappelijke rede laat ons zien wat er allemaal kan, maar zegt niets over wat mag. Als de wetenschap dan toch als het richtsnoer voor ethische, maatschappelijke en politieke vraagstukken wordt gebruikt, gaat het mis 1
- Merleau-Ponty ziet als de voornaamste beperking van wetenschappelijke kennis en het sciëntisme dat het denkende verstand is losgemaakt van de wereld van ons gezonde verstand en de lichamelijke van de alledaagse ervaring 1
of
- Heidegger beschrijft de ‘zijnsvergetelheid’: doordat we in wetenschap en technologie slechts instrumenteel en doelgericht met dingen of ‘zijnden’ omgaan, weten we niet meer wat het voor iets betekent om te bestaan of te zijn; we zijn het onmiddellijke harmonieuze contact met de natuur kwijtgeraakt waarin het niet gaat om redeneren en argumenteren maar om openstaan en afwachten 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom metafysische uitspraken volgens het pragmatisme betekenisloos zijn: metafysische uitspraken zijn betekenisloos omdat ze geen praktische gevolgen hebben 1
- een uitleg waarom metafysische uitspraken volgens het logisch-positivisme betekenisloos zijn: metafysische uitspraken kunnen niet worden geverifieerd 1
- een uitleg waarom morele uitspraken volgens het logisch-positivisme niet betekenisvol zijn: morele uitspraken kunnen niet worden geverifieerd 1
- een uitleg waarom morele uitspraken volgens het pragmatisme wel betekenisvol zijn: morele uitspraken kunnen praktische gevolgen hebben en ons handelen beïnvloeden 1

voorbeeld van goed antwoord:

- Volgens het pragmatisme valt de betekenis van een uitspraak samen met de praktische gevolgen voor ons gedrag en onze waarneming. Metafysische uitspraken zijn volgens James betekenisloos omdat ze geen praktische gevolgen hebben 1
- Het logisch-empirische verificatieprincipe stelt dat een uitspraak pas betekenisvol kan zijn wanneer deze kan worden getoetst aan onze ervaring en waarneming. Als metafysische uitspraken geen praktische gevolgen hebben kunnen ze dus ook volgens de logisch-positivisten niet betekenisvol zijn 1
- Omdat morele uitspraken niet verifieerbaar zijn, zijn ze volgens de logisch-positivisten niet betekenisvol 1
- Morele uitspraken kunnen ons handelen wel beïnvloeden en hebben dus wel praktische gevolgen. Kenmerkend voor de pragmatistische houding van James is zijn argument dat het denken van mensen onlosmakelijk verbonden is met hun handelen en dat de betekenis van een uitspraak samenvalt met zijn praktische gevolgen voor onze waarnemingen en ons gedrag 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

6 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het tweede punt van kritiek van Taylor op James: het collectieve religieuze leven is constitutief voor de individuele religieuze ervaring 1
- een uitleg van het gebruik door Taylor van Wittgensteins privétaal-argument: het gebruik van taal maakt individuele en innerlijke ervaringen mogelijk, niet omgekeerd 2

voorbeeld van goed antwoord:

- Het tweede kritiekpunt van Taylor op James is dat het gemeenschappelijke religieuze leven juist constitutief is voor de individuele religieuze ervaring; de innerlijke overtuiging is ontstaan in collectieve rituelen en belevingen 1
- Volgens Taylor is James te negatief over de rol van de gemeenschap omdat er volgens hem geen religieuze ervaring kan bestaan die niet in taal valt uit te drukken of aan het openbaar gebruik van taal vooraf gaat. Taal maakt individuele en innerlijke ervaringen mogelijk, niet omgekeerd. Hier past Taylor Wittgensteins argument dat innerlijke ervaringen geen verklaring van publiek handelen kunnen bieden toe op religieuze beleving. Taalgebruik is volgens Wittgenstein een onherleidbaar publieke activiteit; daarom is het ook onmogelijk om een privé-taal te hebben. Ons bewuste innerlijke leven komt tot stand door ons talige en publieke handelen 2

Opgave 2 Gerard Reve en het ezelproces

7 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg hoe Reve een beroep had kunnen doen op de door Locke genoemde plicht van de overheid 1
- benoeming van de plicht van de overheid:
de plicht om door wetten die gelijk voor iedereen gelden het juiste bezit te garanderen van burgerlijke goederen 1
- benoeming van de bevoegdheid van de overheid:
de bevoegdheid tot bestraffing van iemand die de wet overtreedt 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Reve zou een beroep kunnen doen op de door Locke genoemde plicht van de overheid het juiste bezit te garanderen van de burgerlijke goederen door middel van wetten die gelijk voor iedereen gelden, of ze geloven in de staatskerk of niet. Reve spreekt in zijn verdediging ook over een 'ongrondwettelijke bevoorrechtiging van de godsdienstige burger' en had hier dus kunnen verwijzen naar Locke 2
- Locke noemt, naast de hierboven genoemde plicht, de bevoegdheid van de overheid om mensen te straffen die de wet overtreden 1

Opmerking

Als een kandidaat bij de argumentatie hoe Reve een beroep had kunnen doen op de plicht genoemd door Locke vooral ingaat op het burgerlijke goed 'vrijheid' (in de zin van godsdienstvrijheid), dan dient het antwoord, mits consistent beargumenteerd, goed gerekend te worden.

8 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- twee van de volgende redenen waarom volgens Locke de overheid niet de zorg voor de ziel op zich kan nemen 2
 - Een mens kan niet geloven op het bevel van een ander, de kracht en de werkzaamheid van godsdienst bestaat bij de gratie van het innerlijke geloof;
 - De religieuze opvattingen van de heersers zijn onderling zo verschillend dat het uitroepen van één religie tot de ware religie absurd zou zijn en God onwaardig: dan zou het eeuwige geluk van de onderdaan afhankelijk zijn van zijn geboorteplaats;
 - De zorg van de ziel is aan een vertegenwoordiger van de overheid niet méér toevertrouwd dan aan andere mensen, omdat God geen autoriteit aan mensen heeft toegekend, waarmee ze medemensen kunnen dwingen over te gaan tot hun religie.
- een uitleg welke van deze redenen terug te vinden is in het betoog van Reve 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Locke kan de overheid de zorg van de ziel niet op zich nemen, omdat een mens niet kan geloven op het bevel van een ander. De kracht van het geloof zit immers in de innerlijke overtuiging, zegt Locke 1
- Daarnaast is hij van mening dat onderdanen niet op bevel van de staat zouden kunnen geloven, omdat hun zielenheil dan afhankelijk zou zijn van hun geboorteplaats, en dit zou absurd en God onwaardig zijn 1
- Reve schrijft dat hij niet op bevel het geaccepteerde godsbeeld kan overnemen. Hij zegt dat zijn eigen godsbeeld het enig mogelijke godsbeeld voor hem is. Deze reden lijkt op de eerste reden die Locke noemt 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

9 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg hoe een debat rond het interpreteren van religieuze teksten kan leiden tot fundamentalisme: doordat interpretaties naast elkaar komen te staan, kan de roep om het letterlijk lezen van een tekst sterker worden 1
- een uitleg waarom fundamentalisme een modern verschijnsel is 2

voorbeeld van een goed antwoord:

- Nadat Luther zijn 'sola scriptura' uitsprak, kwam, in plaats van de kerk, de tekst van de bijbel centraal te staan. Volgens Luther bestond er geen autoriteit die kon uitmaken wat de betekenis van een tekst was. Vervolgens kwamen veel interpretaties van religieuze teksten naast elkaar te staan, omdat een religieuze autoriteit ontbrak. Voor sommige mensen was dit onverteerbaar en de roep om het letterlijk lezen werd luider 1
- Fundamentalisme is een modern verschijnsel, omdat het pas opspeelt als er in een samenleving ruimte is voor verschillende waarheden. En dat is in de moderne maatschappij het geval. Als er slechts één waarheid is (zoals in de tijd voor Luther), dan hoeft een fundamentalist zich nergens tegen af te zetten. Fundamentalisme is opgekomen met het religieus modernisme van de 19e eeuw; de poging om religies te herdefiniëren in het licht van de groei van de wetenschappelijke kennis en sociale veranderingen. Fundamentalisme vooronderstelt moderne noties als staat, grondwet, wetenschap en technologie als gegeven 2

10 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- Ja 0
- religieuze praktijken (drie van de volgende kenmerken): 3
 - zijn onherleidbaar normatief;
 - dragen betekenissen en waarden in zich mee;
 - bevatten een vastgelegde opeenvolging van handelingen;
 - gaan vaak samen met machtsrelaties;
 - zijn publiek of openbaar, ook al lijkt dat soms anders;
 - zijn anders dan instinctieve handelingen in 'biologische' zin.

per relevant kenmerk 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ja, het groeten zou omschreven kunnen worden als religieuze praktijk, want het kan goed of slecht gebeuren en is dus normatief 1
- Bovendien draagt het groeten waarden en betekenissen met zich mee, want er blijkt bijvoorbeeld uit dat je veel waarde hecht aan je baan en je baas wilt laten weten dat jij een goede werknemer bent 1
- Het groeten kan beschouwd worden als gedrag dat gebaseerd is op ongelijkheid in macht: “je kon nooit weten wie het zag.” 1

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- benoeming van de twee elementen waaruit het hoogste goed bestaat, te weten: 2
 - de zedelijkheid
 - de gelukzaligheid
- een uitleg waarom zuster Immaculata het hoogste goed niet op eigen kracht kan bereiken 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De goede wil bij Kant is de wil die overeenkomt met de regels van de rede. Dit is het eerste element van het hoogste goed: de zedelijkheid. Het hoogste goed bestaat echter ook uit de gelukzaligheid, het tweede element, die een mens niet op eigen kracht kan bereiken. De gelukzaligheid is de toestand van een redelijk wezen in de wereld waarin het hem naar wil en wens gaat 2
- Zuster Immaculata kan net als andere mensen het hoogste goed niet op eigen kracht bereiken. Zij kan alleen dankzij haar goede wil tot het eerste element van het hoogste goed, de zedelijkheid, komen 1

Opgave 3 Over de redelijkheid van godsdienst

12 maximumscore 3

Een juist antwoord bevat de volgende elementen:

- een antwoord op de vraag op wie de paus zich het best kan beroepen: op Thomas 0
- een uitleg hoe Thomas de verhouding tussen rede en religie ziet 1
- een uitleg hoe Al Farabi de verhouding tussen rede en religie ziet 1
- een consistente argumentatie 1

voorbeeld van een juist antwoord:

- De paus kan zich het best op Thomas beroepen 0
- Thomas ziet de rede als hulpmiddel bij het geloven. Men kan volgens hem inzien dat het redelijk is om te geloven en zelfs met de rede inzien dat God bestaat, volgens hem 1
- Farabi ziet de rede als superieur aan het geloof. Hij gaat ervan uit dat mensen die in staat zijn redelijk te denken, zelf tot inzichten kunnen komen en het geloof niet nodig hebben 1
- Hoewel beide denkers een verschil zien tussen elite en massa in dit opzicht, ondersteunt bij Thomas de rede het geloof. Bij Al Farabi kan men de rede losmaken van het geloof. Dat laatste kan nooit de bedoeling zijn van de paus, die er in zijn toespraak juist blijk van geeft het geloof redelijk te willen onderbouwen 1

13 maximumscore 4

Een juist antwoord bevat de volgende elementen:

- twee overige eisen die Habermas stelt aan de rationaliteit van religieuze uitlatingen in het publieke domein: 2
 - ze moeten afzien van geweld;
 - ze moeten individuele gewetensvrijheid accepteren.
- een beredeneerd antwoord op de vraag in hoeverre de uitspraken van Paus Benedictus XVI voldoen aan de eis dat hij afziet van geweld 1
- een beredeneerd antwoord op de vraag in hoeverre de uitspraken van Paus Benedictus XVI voldoen aan de eis dat religieuze uitspraken de individuele gewetensvrijheid moeten accepteren 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een juist antwoord:

- Habermas eist verder nog dat de openbare uitlatingen over religie moeten afzien van geweld. En tenslotte eist Habermas dat openbare uitlatingen over religie de individuele gewetensvrijheid moeten accepteren 2
- Strikt genomen houdt Paus Benedictus XVI zich aan de eis dat een uitspraak in het openbaar over religie moet afzien van geweld: Paus Benedictus XVI roept niet expliciet op tot geweld. Maar anderzijds kan men stellen dat zijn pleidooi makkelijk als provocatie kan worden opgevat (hetgeen ook gebeurde) en in die zin indirect aanzette tot geweld. Paus Benedictus XVI lijkt toch niet geheel in overeenstemming met deze eis van Habermas te hebben gesproken 1
- Ook lijkt Paus Benedictus XVI zich op het eerste gezicht te houden aan de eis van Habermas dat de individuele gewetensvrijheid dient te worden geaccepteerd. Maar hij spreekt als hoofd van de katholieke kerk en daarmee met het gezag van een autoriteit. Dan lijkt Paus Benedictus XVI ook niet geheel in overeenstemming met deze eis van Habermas te hebben gesproken 1

Opmerking

Ook een positief antwoord dat Paus Benedictus XVI wél in overeenstemming met de eisen van Habermas heeft gesproken kan, mits voldoende onderbouwd, worden goed gerekend.

14 maximumscore 4

Een juist antwoord bevat de volgende elementen:

- een antwoord op de vraag of Paus Benedictus XVI zich bedient van pastorale machtstechniek 0
- gebaseerd op een consistente argumentatie 2
- een uitleg hoe pastorale macht werkt: ze leidt via disciplineren tot normalisering 2

voorbeelden van een juist antwoord:

- Neen, de toespraak van Paus Benedictus XVI is geen voorbeeld van een pastorale machtstechniek 0
- de rede van de Paus kan niet worden beschouwd als een op individuele heil gerichte machtspraktijk: zonder dit kenmerk is er geen sprake van pastorale macht 2
- Er is echter wel sprake van disciplineren en normalisering: door het redelijke christendom tegenover de gewelddadige islam te plaatsen dwingt Paus Benedictus XVI stilzwijgend instemming van een grote groep gelovigen af. Deze gelovigen zullen niet tegen de paus durven ingaan en zijn voorbeeld volgen (disciplineren) en dit zichzelf uiteindelijk als norm opleggen (normalisering) 2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 3

Een juist antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom overlappende consensus ook van toepassing kan zijn op een dialoog tussen christendom en islam 2
- een uitleg wat Taylor onder overlappende consensus verstaat 1

voorbeeld van een juist antwoord:

- Ja, hoewel Taylor de idee van overlappende consensus brengt als een wijze hoe gelovigen en niet-gelovigen met elkaar zouden kunnen omgaan, kan zij ook van toepassing zijn op de tegenstelling tussen verschillende geloven. Wanneer dus zowel het christendom als de islam niet streven naar een overeenstemming op substantiële morele, metafysische of religieuze overtuigingen, maar naar overeenstemming op formele of procedurele principes van rechtvaardigheid, kan deze benadering ook hier van toepassing zijn 2
- overlappende consensus is het streven naar overeenstemming tussen andersdenkenden op basis van formele of procedurele principes van rechtvaardigheid en afgezien van morele of religieuze gronden 1

16 maximumscore 5

Een juist antwoord bevat de volgende elementen:

- een antwoord op de vraag welke drie redeneringen Al Farabi onderscheidt bij het komen tot inzicht in de waarheid:
 - de filosofen die de waarheid kennen (door demonstratieve bewijzen en eigen waarneming)
 - degenen die filosofen navolgen, geloven en vertrouwen
 - degenen die niet over de verstandelijke gesteldheid beschikken om de waarheid te kennen (en haar benaderen door imiterende afbeeldingen)

per juiste redenering van Al Farabi 1

- een op argumentatie berustend antwoord op de vraag welke redenering tot een wetenschapsvriendelijke visie zou kunnen leiden: die van de filosofen (of degenen die hen nastreven) 1
- een op argumentatie berustend antwoord op de vraag welke redenering tot een wetenschapsvijandige visie zou kunnen leiden: die van degenen die niet over de verstandelijke vermogens beschikken om de waarheid te kennen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een juist antwoord:

- Al Farabi onderscheidt bij het komen tot inzicht in de waarheid drie typen mensen die met drie vormen van redeneren tot inzicht in de waarheid komen (of proberen te komen). Dit zijn 3

 - de filosofen die de waarheid op eigen kracht kunnen kennen. Zij doen dit door demonstratieve bewijzen en op grond van de eigen waarneming;
 - degenen die dit inzicht in de waarheid niet op eigen kracht kunnen kennen, maar die wel kunnen volgen hoe de filosofen tot inzicht in de waarheid komen. Zij zullen de filosofen geloven en vertrouwen en zo tot inzicht in de waarheid kunnen komen;
 - degenen die niet over de verstandelijke gesteldheid beschikken om de waarheid te kennen en genoeg nemen haar te benaderen door 'imiterende afbeeldingen'. Dit is een vorm van beeldspraak om hen in staat te stellen tot op zekere hoogte enig begrip van de waarheid te krijgen op grond van metaforen.
- Omdat de filosofen (en wellicht ook degenen die hen volgen) de waarheid door bewijzen en op grond van eigen waarneming kennen, zien zij in dat er geen verschil is tussen methode om tot religieuze kennis te komen en de methode om tot wetenschappelijke kennis te komen. Deze benadering zal dan dus eerder tot een wetenschapsvriendelijke visie kunnen leiden 1
- Degenen die de waarheid niet op eigen kracht kunnen kennen, benaderen de waarheid met beeldspraak en metaforen, die per definitie niet de gehele waarheid weergeven. Beelden en metaforen gaan immers maar tot op zekere hoogte op. Hier dreigt het gevaar om wetenschappelijke kennis die in tegenspraak is met de beeldspraak in metaforen te verwerpen. Deze benaderingswijze zou dan dus eerder tot een wetenschapsvijandige visie zou kunnen leiden 1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste 10 kandidaten per school in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 3 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	Wim Beurskens, <i>Mijmeringen onder een olijfboom</i> , 2007
tekst 2	Wittgenstein, <i>Licht en schaduw. Een droom en een brief over religie</i> , 2007
tekst pag. 5	naar: Gerard Reve, <i>Nader tot U</i> , Amsterdam, 1966; Gerard Reve, <i>Vier pleidooien</i> , Amsterdam, 1972
tekst 3	Gerard Reve, <i>Vier pleidooien</i> , Amsterdam, 1972
tekst 4	Gerard Reve, <i>Vier pleidooien</i> , Amsterdam, 1972
tekst 5	Gerard Reve, <i>Vier pleidooien</i> , Amsterdam, 1972
tekst 6	Gerard Reve, <i>Verzamelde gedichten</i> , Amsterdam, 1987
tekst 7	naar: <i>De islam volgens Paus Benedictus</i> , NRC-Handelsblad van 18 september 2006
tekst 8	naar: <i>De islam volgens Paus Benedictus</i> , opiniestuk van Dirk Vlasblom, NRC-Handelsblad van 18 september 2006
tekst 9	naar: <i>De islam volgens Paus Benedictus</i> , opiniestuk van Dirk Vlasblom, NRC-Handelsblad van 18 september 2006
tekst 10	Rome was niet altijd zo rationeel, opiniestuk van Peter Raedts, NRC-Handelsblad van 18 september 2006